
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

AZ IDŐ MINT TÖRTÉNELEMÉPÍTŐ

Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz I–III*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002–2003

Legtöbb írástudónk egyértelműen vallja, hogy a lexikonírás soha be nem fejezhető művelet, olyan vállalkozás, amelynek a végére a szerző nem tehet pontot, hogy mint Zrínyi, a költő, felsóhajthasson: „Véghöz vittem immár nagyhírű munkámat, / Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat, / Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat, / Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.” Ma már azonban tudjuk, hogy a költői öntudat, de az ember semmiféle más írásbeli vagy éppen „hadbeli” tevékenysége sem lehet eléggé hatékony ellenszere az „irigy üdőnek”, hisz az ember a maga anyagi és szellemvilágával együtt a végtelen idő függvénye, következésképpen a véglegesség, a befejezettség fogalmával sem könnyen párosítható. Inkább azoknak a költőknek hiszünk, akik a „tűnő”, a „haladékony” vagy a „veszedelmes” időről beszélnek. S éppen az itt mondottak miatt érezzük nemegyszer oly bizonytalannak – mondjuk – a „történelem előtti idők” vagy más, korszakmegjelölésre vonatkozó kifejezéseket, még ha azok ma már általában használt terminus technicusoknak tekinthetők, így az időfogalommal, mint munkája alapanyagával bánó kulturhistorikus számára is, akinek minden gondolatát e viszonyrendszer alakítja. Mindezek a gondok szerzőnket is meg-megkísértik, hisz ő is a történelem évszázadaiban akar bennünket elkalauzolni. E gondjait nem is titkolja, s mégis, ahogy kezünkbe vesszük s lapozzuk *Életrajzi kalauz*ának záró, harmadik kötetét, valamilyen megnyugvás lesz úrrá rajtunk, ami talán a szerzőtől, az ő személyes élményvilágából származott át ránk, az olvasókra. Annak az egyszerű

ténynek a megállapítása ez, hogy íme mégis pont került egy évvel ezelőtt megkezdett s a harmadik kötettel befejezett munka végére. S itt kell visszatérnünk az időnek mint történelemépítő tényezőnek a szerepére. Arra, hogy az időfaktorról fentebb mondottak nem csupán a ráérő elme üresjárata, hanem a történetfilozófia alapkérdése, aminek a mi viszonyaink között megkülönböztetett jelentősége van.

Az alkalom (a trilógia harmadik kötetének a megjelenése) szinte magától kínálja a rövid visszatekintést arra, hogy milyen koncepcióval, elképzeléssel és szándékkal kezdett hozzá szerzőnk e nemcsak terjedelmében, hanem hézagbetöltő szerepében is tekintélyes munka megvalósításához. Ebből aztán az is kitűnik, hogy az életrajzi lexikonírás fentebb említett befejezettségének (befejezhetőségének) a kérdésével már munkája elején kényszerült szembenézni. Idézzük az első kötet Előszavának kezdő szavait:

„Több mint tizenöt évi válogató-, gyűjtő- és kutatómunka után összeállt az Életrajzi kalauz, úgy-ahogy egészszé kerekedett. Mégsem mondhatom, hogy kész, teljes vagy átfogó, hiszen jómagam is, amikor lezártam a kéziratot, több mint 140 megkezdett, de befejezetlen életrajz adatait szedtem ábécérendbe, s egy irattartóba zártam (palackposta az utódoknak?), több mint száz kicédlázott névvel együtt, amelyekből az adatgyűjtés sikerétől függően, vagy újabb biográfiák kerekednek, vagy nem.” Ezt az Előszót egyébként úgy is felfoghatjuk, mint kisebbségi létünkéből, sorsunkból, történelmi múltunkból, szellemi életünkéből levont tapasztalatok egyféle összegezését, kivonatát, tudatosítását. Hogy művelődéstörténetünk e nagy tapasztalatú kutatója mindennek mily nagy mértékben tudatában van (s volt már a kezdetektől fogva), kitűnik ebből az aránylag rövid, de rendkívül magas és gondolatgazdag bevezetőből is, amit méltán tekinthetünk az ilyen célú és rendeltetésű írásművek tömören fogalmazott elméleti alapvetésének is.

A tudományos gondolkodás már évszázadokkal ezelőtt anyaga rendezésének úgyszólván egyedüli formáját ismerte fel az ember szellemi és fizikai életét egészében átfogó ilyenféle *Catalogus illustrium virorum* vagy hozzá hasonló néven emlegetett munkákban. Ahogy azonban az idők távolából jelenünk felé közeledünk, ezek a „katalógusok” is egyre változatosabbakká lesznek, differenciálódnak: a történelem, a művészetek, a tudomány, a technika világa, s az ember tevékenységének száz más formája szerint. Másrészt pedig annak folytán, hogy polgárosuló, modernizálódó életfeltételeink között mindinkább háttérbe szorul a „kiváló férfiak” előbb említett reneszánsz és barokk kori ideálja, akiknek ténykedésével, illetve életrajzával akár egy egész történelmi periódust is be lehetne mutatni („Nagy Lajos évszázada”, „Mátyás kora”, „Tereziánus idők”), ezért aztán e régebbi típusú „életrajzi kalauzzal” mind ritkábban találkozunk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szerzőnek sikerül kiváló össz-

hangot teremtenie a szaklexikonok egyoldalúsága és az életrajzi ábrázolás szélsőségei között: egyenlő arányban vannak képviselve azok is, akiket művük önértéke tesz méltóvá arra, hogy velük és nevükkel korszakot fémjelezzon, de azok is, akiknek a besorolásánál ennek a fordítottja a döntő szempont: velük inkább az évszázad törekvései, eszméi, felfogása jellemezhető.

Ennek a koncepciónak az indítékain tűnődve nem csekély tanulsággal járhat egyebek mellett annak a felismerése is, hogy nekünk itt és most mindenekelőtt széles körű és mind mélyebbre hatoló önismeretre, gondolati és tudatvilágunk, múltunk, hagyományaink, örökségünk mind alaposabb kutatására és feltárására van szükségünk, valamint nyelvünk, kultúránk, társadalmi és nemzeti létünk mibenlétének mind körültekintőbb meghatározására, mert a történelmi partbeomlások és a tektonikus megrázkódtatások elsősorban ezeket veszélyeztetik. Noha e három könyv csupa egyedi életrajzot, személyesen megélt hányattatásokat mond is el, mégis egy kisközösség életének egészére világít rá. Annak a bizonyos megnyugtató hatásnak, amiről a fentebbiek során szövegtünk, bizonyára ez is egyik oka: az, hogy a térben és időben kijelölt határok között élő kisközösség képének egésze ismerszik meg belőle, még ha e kép egyedekre lebontott összetevőkből áll is egybe. Márpedig emberi cselekedeteink célja és értelme e tényezők ismeretében határozható meg.

Az *Életrajzi kalauz* mint műfaj ennek alapján különböztethető meg a szaklexikonok nézőpontjától: tájunk emberének nem részcsелеkvésekre tekintő, foglalkozások szerint differenciált, szakmákra tagolt képe tárul fel belőle, hanem életünk egész hossz- és keresztmetszete, maga a gondolkodó értelemmel megismert s arra épülő világ. Annak folytán, mint Thienemann Tivadar mondja a történetírás humánus indítékairól szólva, „hogy az ember a maga életfolyásának a törvényét – a biográfia szempontjait – átvitte más jelenségek történetére is, hogy azt megérthesse. Egy nép története értelmes egységet nyer számára, ha az emberek sokaságát szerves egységnek tekinti és az egyéni élet változásainak szabályosságát a közösség történetében is fel tudja találni”. E gondolat jegyében jut el Kalapis Zoltán is annak a belátásához, hogy csak az képes világos célt maga elé tűzni, jövője (jövők) felé haladni, aki tisztában van azzal, hogy honnan és merről indult meg, hogy útja sem egy ködös messzeségbe vezet, hanem emberileg kijelölhető, meghatározható, körülírható, megnevezhető. Másképpen: a személyiség tudatos megnyilatkozása.

A koncepció és a megvalósítás e kívánt egyensúlyát segítik elő a megfogalmazás nyelvi-formai megoldásai is. A lexikonszöveg a köztudat szerint már-már azonos jelentésű a „kimért”, „száraz”, „pedáns”, „szenvtelen”, „érdektelen” fogalmaival, vagy ahogyan a szakma minősít: a „nulla fokú” stílussal. Kalapis azonban nem tartja magát e stílushagyományhoz: a fogalmazás papirosíéhoz, megszokott ridegségéhez. E szakmai „vétségben” részt vállal e sorok írója is,

amikor örömmel állapítja meg, hogy a szerző nyelvileg is „elkötelezi magát” tárgya mellett. Hogy az olvasó maradéktalanul megértse e stiláris „részrehajlás” mibenlétét, elégnék látszik egyetlen példa idézése is. A *Csihás Benő* egykori zombori polgármester alakját idéző szócikkét említjük, a „parképítő, fasorokat nevelő” embert:

„Egy ilyen úttörő, mindenki számára hasznosat teremtő embernek, úgy gondoljuk, csak áldott lehet az emléke. Sajnos, nem így van. A városi köztisztasági vállalat 1991-ig Csihás Benő nevét viselte, de ettől kezdve, hogy-hogyan, egyszerűen kikopott onnan. A dolgozói közösség sírjának gondozását is elhanyagolta. Ezt a gondos kezek jóvátették, de neve még nem került vissza illő helyére. Kosztolányival sóhajthatjuk: »Hová repül a kegyelet? Feleljetek, bús lombú fák . . .«”

Százsámra idézhetők a könyvből az ilyen stílusbeli „elfogultságok”, de talán éppen ezeknek köszönhető, hogy a *Kalauz* meghaladja a pusztá „adattár” rendeltetését, hogy olvasmánnyá lett. Tudatvilágunk, szellemi kincstárunk, műveltségünk organikus részévé . . .

SZELI István

SZÍNHÁZ

MACSKAJÁTÉK

Kétségtelenül szép gesztus, sőt, egyenesen remek ötlet, hogy a fennállása 30. évfordulóját ünneplő Újvidéki Színház annak a darabnak a bemutatójával jubilál, amellyel három évtizeddel ezelőtt nyitott – Örkény István kisregényből írt világsikerű tragikomédiájával, a *Macskajátékkal*.

Azt hiszem, felesleges mondani, a mai előadás lényegesen más, mint az 1974. évi volt. Más színészek játszanak, mások vagyunk mi nézők s másilyen a színjátás is. Minden megváltozott annyira, hogy Örkény darabja is más, jöllehet ugyanazokat a mondatokat halljuk, ugyanazokat a helyzeteket látjuk.

Ezért nem kell, nincs értelme visszaidézni a régi előadást, s még kevésbé érdemes összevetni a kettőt, nem is akarom, bár ez egy-egy mozzanat esetében elkerülhetetlen lesz.

Kiindulópontom a mostani előadással kapcsolatban az a dilemmám, hogyan függ össze az a tény, hogy a *Macskajáték* szereplői talán egy évtizeddel vagy ennél többel is, fiatalabbak a rájuk osztott szerepek koránál, ami mindenekelőtt Orbánné és Paula esetében szembetűnő, azzal, hogy a színészek nemcsak komikusabbra, humorosabbra formálták a rájuk osztott szerepeket, hanem